

JAHON ADABIYOTI: SHOH EDIP TRAGEDIYASI – QADIMGI YUNON ADABIYOTINING ABADIY TIMSOLI

Toshaliyeva Ruxshona Murodil Qizi

Kokand Universit Andijon filiali

Filologiya va tillarni o'qitish o'zbek tili yo'nalishi talabasi

Rustamova Hulkaroy Izzatillo qizi

Kokand Universit Andijon filiali

Filologiya va tillarni o'qitish o'zbek tili yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadimgi yunon dramaturgiyasi asoschisi Sofokl qalamiga mansub «Shoh Edip» tragediyasi tahlil qilinadi. Asarda fojiali taqdir, inson va taqdir o'rtasidagi kurash, axloqiy tanlov, otalik va podshohlik masalalari ko'tariladi. Tragediyaning mohiyati insoniyat tafakkuri, axloqiy qadriyatlar, jamiyat va o'zlik anglash kabi fundamental masalalar bilan chambarchas bog'liq. Maqolada asarning syujeti, obrazlari, asosiy g'oyalari, diniy-falsafiy va psixologik talqinlari hamda jahon adabiyotidagi o'rni keng yoritiladi.

Kalit so'zlar: Sofokl, yunon tragediyasi, Shoh Edip, taqdir, fojia, adabiy tahlil, mifologiya, yunon falsafasi, Edip kompleksi, psixologik drama

Qadimgi yunon adabiyoti insoniyat tafakkurining eng qadimiy va sarmazmun manbalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yunon tragediyalari – inson ruhiyatining eng nozik qatlamlariga kirib boradigan, axloq, taqdir, erkinlik va mas'uliyat kabi tushunchalarni o'rganishda muhim adabiy va falsafiy vosita bo'lib xizmat qilgan. Shu asarlar ichida Sofokl qalamiga mansub “Shoh Edip” tragediyasi o'z o'rni va ahamiyati jihatidan alohida ajralib turadi. Asar faqat bir fojiali voqea haqida emas, balki insoniyat tarixidagi eng chuqur savollar – kimman? qayerdan keldim? taqdirim nima? – kabi masalalarga javob izlaydi. Bu tragediya har bir davrda, har bir jamiyatda yangicha talqin etilishi mumkin bo'lgan abadiy asar sifatida yashab kelmoqda. Ushbu maqolada “Shoh Edip” tragediyasining tarixiy konteksti, syujet rivoji, asosiy g'oyalari, obrazlar tahlili, diniy-falsafiy va psixologik qatlamlari hamda zamonaviy adabiy jarayondagi o'rni tahlil qilinadi.

Sofokl miloddan avvalgi V asrda yashagan va yunon tragediyasini eng yuqori cho'qqiga olib chiqqan uch buyuk dramaturgdan biridir (Aysxil, Sofokl, Evripid). «Shoh Edip» tragediyasi taxminan miloddan avvalgi 429-yilda yozilgan. Bu davrda Afina shahrida vabo, siyosiy beqarorlik va diniy tushkunlik kuchaygan edi. Ushbu ijtimoiy fon asarda aks etgan global falokat manzaralari – shahar ustiga tushgan vabo, xalq noroziligi va yetakchi shaxslarning tanazzuli bilan uyg'unlashgan.[12,14]

Syujetning chuqur ma'nosi va dramatik qurilishi

"Shoh Edip" tragediyasi antik yunon dramaturgiyasi uchun xos bo'lgan mukammal dramatik qurilishga ega bo'lib, uning syujetidagi chuqur ma'no asarning falsafiy va axloqiy qatlamlarini ochib beradi. Asar syujeti tashqi jihatdan oddiy voqea ustiga qurilgandek ko'rinsa-da, uning ichki mazmuni inson taqdiri, haqiqat, o'zligini anglash va jazoni qabul qilish kabi murakkab mavzularni o'z ichiga oladi.

Syujetning markazida – Fiva shahrini balo-qazolardan qutqarish uchun haqiqat izlayotgan Shoh Edip turadi. U o'zining shaharni qutqaruvchisi deb o'ylaydi, ammo syujet rivoji davomida Edip o'zi izlayotgan jinoyatchi aslida o'zi ekanligini tushunib yetadi. Bu holat tragediyadagi asosiy dramatik paradoksni vujudga keltiradi: Edip haqiqatni topish orqali fojiani ochib beradi va o'zining halokatini yaqqol ko'rsatadi.[8]

Sofokl tragediyani Aristotel tomonidan keyinchalik ifodalangan "katarsis" prinsipiga muvofiq quradi. Tomoshabin yoki o'quvchi Edipning fojiasini ko'rish orqali achinish va qo'rquv hislarini boshdan kechiradi, bu esa ularning ichki tozalanishiga olib keladi. Ayniqsa, dramatik qurilishda agnorsis (haqiqatni anglash) va peripeteia (keskin burilish) elementlari asosiy o'rin tutadi. Edip avval o'zini qahramon deb bilgan bo'lsa, haqiqat fosh bo'lgach, o'zining onasiga uylangani, otasini o'ldirgani, o'zining asl kelib chiqishini tushunib yetgach – o'zini ko'r bo'lib jazolaydi. Bu burilish eng kuchli dramatik cho'qqidir. Syujet orqali ko'rsatilgan yana bir muhim g'oya – taqdirga qarshi kurashishning befoydaligi. Edip qanchalik haqiqatni bilishga harakat qilmasin, taqdir baribir o'z yo'lini topadi. Bu esa tragediyaning falsafiy mazmunini chuqurlashtiradi – inson o'z hayotining to'liq egasi emas, lekin u o'z harakatlari va tanlovlari orqali javobgarlikka ega.

Demak, "Shoh Edip" tragediyasi faqat syujet chizig'i bo'yicha emas, balki dramatik qurilishi orqali ham o'z davrining eng mukammal san'at asari bo'libgina qolmay, bugungi kunda ham inson ruhiyati va taqdir haqida chuqur o'y uyg'otuvchi asardir.[3]

Syujet strukturasi jihatidan klassik aristotelcha birliklarga (vaqt, joy, harakat birligi) amal qiladi. Asarda voqealar zanjiri halokatli aniqlikka ega: har bir harakat keyingi fojining kalitiga aylanadi. Edip haqiqatni izlash jarayonida o'z qotilligini, onasiga uylangani va bolalarining noqonuniy tug'ilganligini bilib oladi. Bu haqiqat uni ko'zlarini o'yib olish va taxtdan voz kechishga olib keladi.[1]

Estetik va dramatik jihatlar. Sofokl bu tragediyada sahna harakati, psixologik ziddiyatlar, monologlar va dialoglar orqali fojiani chuqurroq tasvirlaydi. Asardagi har bir obrazning nutqi estetik jihatdan mukammal tuzilgan: Edipning monologi o'ziga xos falsafiy nutq bo'lib, insoniyatning abadiy savollariga javob izlaydi. Xor obrazining vazifasi esa nafaqat ko'ngilxushlik, balki muhim axloqiy, diniy maslahatlar berish orqali xalq fikrining ifodachisiga aylanishdir.[5,9]

Diniy va falsafiy talqin. Edip obrazida inson va oliy kuchlar (Xudo yoki taqdir) o'rtasidagi murakkab munosabatlar tasvirlanadi. Antik yunon diniga ko'ra, odamzod o'z taqdiridan qochib qutula olmaydi, lekin Edip bu qadriyatlarni inkor qilmaydi, aksincha ularni tushunishga, haqiqatni tan olishga intiladi. Sofoklning asarida diniy e'tiqod bilan axloqiy javobgarlik uyg'unlashadi. Edip o'z aybini tan olib, jazo sifatida o'ziga ko'r-ko'rona hayotni tanlaydi.[7,11]

Zamonaviy psixologik talqin. Sigmund Freydning psixoanaliz nazariyasida "Edip kompleksi" atamasi aynan shu asarga tayanadi. Unga ko'ra, har bir bola onasiga nisbatan jinsiy hissiyotlarga, otasiga esa raqobatchilik hissiga ega bo'ladi. Garchi bu nazariya zamonaviy psixologiyada tanqid qilingan bo'lsa-da, Edipning onasiga uylanib, otasini o'ldirgani Freyd uchun inson ruhiyatining chuqur ildizlaridan dalolat edi.[5].

Shoh Edip obrazining ramziy ma'nosi. Shoh Edip obrazi yunon tragediyalari orasida eng murakkab va ramziy ma'no bilan boyitilgan qahramonlardan biridir. U Sofokl tomonidan yaratilgan qahramon sifatida nafaqat fojiali taqdirga duch kelgan shaxs, balki insoniyatning o'zligini anglash yo'lidagi izlanishlarini, ichki kurashini va haqiqat bilan yuzlashish jasoratini ifodalovchi timsol sifatida namoyon bo'ladi. Edip obrazi eng avvalo bilishga chanqoqlik ramzidir. U kimligini, ota-onasi kim bo'lganini, o'z xalqining boshiga tushgan ofat sababini bilishga harakat qiladi. Bu jihati bilan u – bilim va haqiqat yo'lida o'zini qurbon qilgan inson timsolidir. Aynan shu qiziquvchanligi, haqiqatni oxirigacha aniqlashga bo'lgan istagi uning fojiaviy tanazzuliga sabab bo'ladi. Bu orqali muallif insonning ongli harakatlari qanday qilib taqdiriy oqibatlarga olib kelishini ko'rsatadi.

Edip shuningdek, insonning o'z qismatiga bo'ysunishga majbur ekanini anglatadi. U bolaligida bashorat qilingan taqdiridan qochmoqchi bo'ladi, ammo qanchalik harakat qilmasin, uni baribir boshdan kechiradi. Shu sababli Edip obrazi ko'pincha taqdirga qarshi kurashning befoydaligi va inson hayotidagi oldindan belgilanganlik g'oyasining ramzi sifatida talqin qilinadi.[6]

Yana bir muhim ramziy qatlam – Edipning ko'r bo'lishi. U jismonan ko'r bo'lsa-da, haqiqatni anglagan, ichki ko'z ochilgan odamdir. Bu holat uni jaholatda yashayotgan, ammo ko'zlari ochiq insonlar bilan qarama-qarshi qilib ko'rsatadi. Bu yerda Sofokl ko'r-ko'rona yashayotgan jamiyatga nisbatan tanqidiy qarash bildirgan bo'lishi mumkin. Edipning o'ziga nisbatan hukm chiqarishi esa axloqiy javobgarlik ramzi sifatida talqin etiladi. Shuningdek, zamonaviy psixanalitik talqinlarda Edip obrazi onaga nisbatan ong osti bog'liqligini ifodalaydigan "Edip kompleksi" tushunchasi bilan ham bevosita bog'lanadi. Sigmund Freyd Edip obrazi orqali inson psixikasining eng chuqur, yashirin qatlamlarini tahlil qilgan va bu tushuncha bugungi kunda ham psixologiyada keng qo'llaniladi. Umuman olganda, Shoh Edip obrazi fojiali qahramon sifatida insoniyatning doimiy savollari – "Men kimman?", "Hayotimni o'zim boshqaramanmi?", "Haqiqatni bilish meni ozod qiladimi yoki halokatga olib keladimi?" – kabi falsafiy izlanishlarning ramziy ifodasidir.[13]

Edip – faqat fojiali qahramon emas, balki bilim istagining timsoli. U haqiqat uchun o'z farzandligini, podshohligini va hatto ko'z nurini qurbon qiladi. Edip o'zini tanib olgan paytda – insoniy yuksalishning eng yuqori cho'qqisiga chiqadi. Shu bois, Edip obrazini o'zlikni anglashning timsoli sifatida baholash mumkin.[3]

Asarning zamonaviy talqini va ta'siri. Sofokl tomonidan miloddan avvalgi V asrda yozilgan "Shoh Edip" tragediyasi oradan ming yillar o'tganiga qaramay, bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Asarda ilgari surilgan taqdir va inson irodasi, ayb va jazoga bo'lgan yondashuv, axloqiy tanlov va ruhiy kechinmalar kabi mavzular XXI asr o'quvchisi uchun ham aktual bo'lib qolmoqda. Zamonaviy adabiyotshunoslar ushbu tragediyani nafaqat mifologik va diniy

kontekstda, balki psixologik, ijtimoiy va madaniy kontekstda ham tahlil qilmoqda. Zamonaviy talqinlarda Edip obrazi o'z aybini tan olib, haqiqatni topishga bo'lgan intilishi bilan qahramonlik darajasiga ko'tariladi. Ba'zilar uni zamonaviy jamiyatdagi adolat izlovchi, ijtimoiy muammolarga ko'z yuma olmaydigan "ichki uyg'onish" ramzi sifatida talqin qilishadi. Psixoanalitik talqinlarda esa Edip kompleksi (Freyd tomonidan kiritilgan tushuncha) orqali inson ongining chuqur qatlamlari o'rganiladi.

Shuningdek, zamonaviy teatr va kinematografiyada ham "Shoh Edip" ko'plab qayta ishlovlarga uchramoqda. Ba'zi rejissyorlar asarni futuristik shakllarda sahnalashtirib, zamonaviy jamiyatdagi korrupsiya, siyosiy manipulyatsiya, axloqiy inqiroz kabi muammolar bilan bog'lashmoqda. Internet makonida esa asarning qisqa animatsion versiyalari, zamonaviy podkastlar va analitik videolar orqali talqini keng yoyilgan.[3]

Asarning bugungi kun talqini shuni ko'rsatadiki, insoniyat qanchalik taraqqiy qilmasin, taqdir va axloq, ayb va jazoni anglash ehtiyoji o'zgarmagan. "Shoh Edip" tragediyasi esa bu savollarga san'at tilida javob izlash imkonini beradi.

Zamonaviy teatr sahnalarida ham «Shoh Edip» turlicha talqin qilinadi. Ayrim rejissyorlar bu asarni siyosiy simvolizm sifatida, boshqalari esa ruhiy tushkunlik va axloqiy mas'uliyatni ko'rsatish vositasi sifatida sahnalashtirishadi. Ayniqsa, XX-XXI asr psixologik va falsafiy teatrlarida Edip fojiasi insoniyatning o'z tarixiga tanbeh beruvchi ogohlik sifatida qabul qilinadi.

Xulosa. «Shoh Edip» tragediyasi – insoniyat tafakkurining eng chuqur qatlamlariga kirib boruvchi, har bir avlodga o'z haqiqatini ko'rsatadigan beqiyos asardir. Bu tragediyada Sofokl nafaqat adabiy mo'jiza yaratgan, balki insonning o'zlikni anglash yo'lidagi eng murakkab savollariga javob berishga uringan. Edip – insoniyatning ruhan o'sishini ifodalovchi ramziy qahramon, uning o'zini anglash yo'lidagi azobi esa har bir o'quvchi qalbida aks-sado beradigan abadiy mavzu. Bugungi kunda ham bu asar o'quvchini hayratlantiradi, chuqur o'yga chorlaydi, inson hayoti, haqiqat, axloq, javobgarlik va tanlovlar haqida fikr yuritishga undaydi. «Shoh Edip» tragediyasi – insoniyat o'zini anglash yo'lida har doim yuzlashadigan fojia, ammo bu fojia orqali u kamol topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. QODIROV, A. (2025). BADIY ASAR TAHLILI VA DIN INTEGRATSIYASI:(AlisherNavoiyijodimisolida). *Hamkorkonferensiyalar*, 1(11), 386-388.
2. Qodirov, A. (2024). USLUB ADABIYOTSHUNOSLIKNING MUHIM KATEGORIYASI SIFATIDA. *University Research Base*, 857-860.

3. Abdulazizbek, Q. (2024). USLUB ADABIYOTSHUNOSLIKNING MUHIM KATEGORIYASI SIFATIDA. *Talqinvatadqiqotlarilmiy-uslubiyjurnali*, 2(42), 144-149.
4. Qodirov, A., Inomjonova, M., & Olimova, X. (2025). ADABIYOTSHUNOSLIKDA BADIY ASAR TILI VA BADIY NUTQ USLUBI. *Наука и технология в современном мире*, 4(5), 36-38.
5. O'G'Li, Q. A. L. (2023). ADABIYOTSHUNOS USLUBI HAQIDA (DILMUROD QURONOV IJODI MISOLIDA). *World of Philology*, 2(2), 46-50.
6. Kobilova, Z. B. (2021). Amiri and fazli. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(9), 271-276.
7. Kobilova, Z. (2022). Image of a Drinker and a Hermit in the Amir Al-Ghazali. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 2(4), 173-176.
8. Qobilova, Z. (2020, December). THE ARTISTIC-AESTHETIC EFFECT OF AMIRI'S POETRY SCOPE. In *Конференции*.
9. Haliljonovna, S. K. (2024). PSYCHOLOGICAL POSSIBILITIES OF FORMING INTERESTS IN VISUAL ARTS IN PRESCHOOL CHILDREN. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 12(3), 438-442.
10. Жахонгирова, Тамил; ,ЭВОЛЮЦИЯ НЕГАТИВНЫХ ЭМОЦИЙ В АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: СЕМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ, Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi, 11, 2, 18-20, 2024,
11. Andreyevna, Jaxongirova Tamila; ,CURRENT TRENDS AND DEVELOPMENT FACTORS IN THE APPLICATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION, Ta'limdaraqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalarini rivojlantirish omillari, 28, 1, 230-233, 2024,
12. Khabibullaeva F.K. The Problem of Adequacy in Russian Translations of A. Kadiri's novel "The Past Days". Toronto. Design Engineering. 2022. – P. 6091-6101.
13. Abdullaeva, K. G. (2024). TRANSLATION CHALLENGES IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TRANSLATION WITH A FOCUS ON TERMINOLOGICAL DICTIONARIES. *Science and innovation*, 3(Special Issue 34), 178-181.
14. Toshboyeva, O. (2024). THE TERMINOLOGY, GENESIS, AND LINGUISTIC FOUNDATIONS OF "BRAND NAMES" IN THE WORLD OF LINGUISTICS. *University Research Base*, 992-995.